

Kárpáti József

Az arab országok nyugdíjrendszerei a társadalmi-gazdasági kockázatok tükrében

ÖSSZEFOGLALÓ: A Közel-Kelet és Észak-Afrika arab országainak nyugdíjrendszerei többoldalú fenyegetéssel néznek szembe, amelyek nemcsak az ellátást fogják belátható időn belül veszélyeztetni, hanem mélyebb társadalmi konfliktusokat okoznak majd. Cikkem négy, egymás hatását erősítő tényezőcsoportot vizsgál. Ezek: társadalmi tényezők, mint a nők speciális, hátrányos helyzete vagy az időskori gondoskodás hagyományos nagycsaládos modellje, ami a jelenség kezelésére nem elegendő. A második tényezőcsoportba demográfiai folyamatok sorolhatók, amelyek az Európához mérten rendkívül fiatal populációk utódait egy generáció múlva – a többi kísérő folyamat változása miatt – többszörös, súlyos terhekkel fogják sújtani. A harmadik tényezőcsoport a gazdaság általános jelenségeiből válogat, mint a magas munkanélküliség és alacsony gazdasági aktivitás, illetve a szürke- és feketegazdaság aránya. Implicit problémaként a nyugdíjrendszerek menedzselésének belső hiányosságai, az alacsony lefedettség, a szélesebb, szolidaritásra épülő nyugdíjsémák hiánya, a rossz parametrikus szabályozás jelennek meg.

Az elemzett tényezők olyan folyamatokat indítanak el, amelyekre Európában is érdemes odafigyelni, mert általános érvénnyel tanulhatunk azokból a várható generációs problémákból, amelyek sötét jövő képét festik a térségben.

KULCSSZAVAK: Pay as You Go, nyugdíj, társadalombiztosítás, népesség, termékenység, munkaerőpiac

JEL-kód: H550, O150

A Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karán, a Doktori Intézet kereteiben 2009. év végére készült el egy összefoglaló tanulmánykötet (szerk.: Botos, 2009) az öregedő társadalmak problémáiról, fókuszban a nyugdíjrendszerek előtt álló kihívásokkal. Az értékezések az Európai Unió, valamint egyes EU-tagállamok, Oroszország, Kína és India sajátosságait vizsgálták, az arab világ országai azonban kimaradtak ebből a körből. Viszonylag kevés figyelmet fordítottunk ugyanis eddig Európában a jelenleg fiatal korösszetételű arab társadalmakra, a számunkra ismerőstől rendkívüli mértékben eltérő demográfiai és gazdasági sajátosságaikra. Pedig alaposabb elemzéssel levonhatnánk olyan következtetéseket, amelyek az európai nyugdíjrendszerek kapcsán, általános ér-

vénnyel is figyelmeztethetnek egy szisztéma hosszú távú fenntarthatóságának meghatározó sarokpontjaira. A hónapok óta tartó belpolitikai válságok ugyancsak aktualitást adnak a régió országainak újabb szempontból történő megvizsgálására.

A Közel-Kelet és Észak-Afrika arab országai (az úgynevezett MENA-országcsoportban)¹ a nyugdíjrendszerek számos, rendszer szintű hátrányos tulajdonsággal rendelkeznek. A nyugdíjrendszerek hosszú távon nagyok lesznek és nem finanszírozhatók. Erre azonban jelenleg kevés figyelem fordul, mivel a fiatal társadalmakra épülő rendszerek egyelőre évről évre többletet termelnek, nem deficitesek. A vizsgált országokban azonban hamarosan változni fog a demográfiai alaphelyzet, ami

több irányban negatív hatásokat fog kifejteni. Ez a folyamat, a már jelen lévő további gyengésekkel együtt olyan kritikus irányba tolja az arab országok nyugdíjrendszereit, amely gazdaságilag és társadalmi vonatkozásaiban is belátható időn belül válságba sodorhatja őket. Cikkem felvázolja a mai állapotot és sorra veszi azokat a fontosabb kritikus tényezőket, amelyekkel a MENA-országoknak előbb vagy utóbb bizonyosan szembe kell nézniük.

AZ ALAPPROBLÉMÁK FELVÁZOLÁSA

Az arab világ törekeny politikai, gazdasági, környezeti és társadalmi lábakon egyensúlyoz. Kevés a természetes személyeket középpontba helyező fejlesztési program, kevés az emberi biztonságot előtérbe helyező állami feladatvállalás, elkötelezettség. Hosszú távon számos, alapvető fenyegetés rejtőzik a színpalak mögött, amelyek összefüggései ijesztőek. Az arab országok populációs nyomás alatt vannak. Robbanásszerűen megnövekedett népességük – ha nem is a korábbihoz hasonló mértékben – továbbra is gyarapodik, miközben olyan alapvető veszélyekkel kell küzdeniük, mint az elsivatagosodás, az ivóvíz hiánya és szennyezettsége. A környezetvédelmi szempontok háttérbe szorulnak, a megművelhető területek nagysága csökken, több államban folyamatos a belpolitikai feszültség. Mindez komoly, alapvető humánbiztonsági kihívást jelent számukra (UNDP, 2010).

Az időskori gondoskodással foglalkozni mindezen körülmények között első ránézésre talán túl távolinak tűnik, azonban a kockázati tényezők hosszú távú társadalmi hatásai oly súlyosak lehetnek, hogy ezek a tényezők felzárkóznak az előzőekben említett alapvető létbiztonsági kérdések mögé. Először is le kell szögeznünk, hogy az arab politikai döntéshozók eddig nem feltétlenül akarták kiterjeszteni a nyugdíjszerű állami gondoskodási formákat a teljes lakosságra. A lefedettség tehát alacsony.

Az arab társadalmak továbbra is hagyományosan nagy teret engednek (hagynak) a családi öngondoskodásnak, gyakran két vagy három generáció él egy fedél alatt, egyetlen közös családi gazdaságot alkotva. Habár ez a megközelítés kétségkívül sok pozitív társadalmi következménnyel is jár, belátható időn belül már nem fog megfelelő védelmet adni az időskorúak számára, akik között különösen nagy számmal élnek már most is a rokonok, támaszt nyújtó családtagok nélkül maradt nők.

Az arab világ hozzávetőleg negyven-ötven éve ismeri a nyugdíj – mint időskori gondoskodási forma – fogalmát. A hetvenes évek azonban már messze elmúlt, s ma olyan demográfiai változások vannak készülóban, amelyek jelentősen át fogják rajzolni a MENA-országok társadalmának korösszetételét, egyre nagyobb függőségi rátákat eredményezve.

A nyugdíjrendszerek erre a folyamatra nincsenek felkészülve. Adottak az eleve alacsony lefedettségű, Pay as You Go (PAYG-) sémák. A nyugdíjazási szabályok a rendszerbe bekerülőkre ugyanakkor nagyon megengedőek, viszonylag kevés szolgálati idő elérésével nagy jövedelemhelyettesítési ráták érhetők el, ráadásul a legtöbb esetben nincs jövedelemplafon a nyugdíjszámítás alapjául megállapítva, vagy az nagyon magasán van. A korhatárok ugyancsak alacsonyak. Mindezeket tetézi a másik oldalon a feketegazdaság/szürkegazdaság vizsgált területre jellemző rendkívül magas aránya, valamint több országban a nők jelen vizsgálat szempontjából speciális társadalmi és munkaerő-piaci megítélése.

A rendszerek menedzselése sem megfelelő. Az első kifogás az átláthatóságot érheti. Gyakori, hogy különböző munkavállalói csoportokra különböző gondoskodási rendszerek kerültek kialakításra, amelyek között az átjárás nehézkes és bonyolult, sőt olykor lehetetlen. A menedzsment gyenge, a befektetések nincsenek megfelelően diverzifikálva. A munkaerőpiac sajátosságaiból adódóan pedig a társadalom egy

jó része eleve lefedetlen marad a nyugdíjszolgáltatásban.

Mindezekre a tényezőkre először az ENSZ és a Világbank úttörőnek számító kutatásai világítottak rá 2002–2007 között. A vészharangot az *Arab Plan on Ageing to the Year 2012 (ESCWA 2002)* című dokumentum kondította meg, amelynek nyomán további tanulmányok, elemzések születtek.

A kockázati tényezők az 1. ábra szerinti dimenziókban vannak jelen. A vizsgálat e négy kockázati csoportra és egymást erősítő hatásaikra terjed ki.

SPECIÁLIS GAZDASÁGI TÉNYEZŐK A MENA-ORSZÁGOKBAN

A hivatalosan regisztrált termelőszektor mellett minden országban létezik egy informális szektor is, amelyben a hivatalosan be nem jelentett munkaerő termelőmunkát végez. Az informális/illegális/nem szabályozott munkaerőpiac és az általa előállított jövedelem méretére általában csak becslések vannak, de a szignifikáns

különbségek így is észlelhetők az egyes kontinenseken.

Érdeemes megemlíteni, hogy a fekete- vagy szürkegazdaság teljesítményét és az illegálisan foglalkoztatott munkaerő nagyságát tekintve a mérés és a vizsgálat módszerei nagyon vitatottak. Az ILO megkísérelte ugyan már 1972-ben egységes fogalmak és módszertan bevezetését, azonban az adatok összehasonlíthatósága továbbra sem megfelelő, a módszereket folyamatosan kritizálják és különböző „iskolák” alakultak ki (ILO 1972, 1993, 2002, Castells et al., 1989). Ezt a helyzetet rendbe tenni nem a jelen cikk vizsgálatának tárgya, de mindenképpen figyelmet érdemel.

Az OECD elérhető adatai alapján (Schneider, 2002) Afrikában az egyes államok hivatalos, a GDP-vel jellemzett gazdasági teljesítményéhez mérten további 50–55 százalékot, egyes esetekben 66–70 százalékot a fekete-/szürkegazdaság állít elő. Latin-Amerikában ez az arány átlagosan 40 százalék körül mozog (elég jelentős szórással: Bolívia például 68 százalék, Chile 19 százalék), míg Szingapúrban 13, Japánban 11, a fejlett európai országokban átlá-

1. ábra

AZ ARAB NYUGDÍJRENDSZEREK KOCKÁZATI NÉGYSZÖGE

gosan 17–18 százalék körüli ez az arány. Magyarországon a kormány által hivatkozott kutatások számításai szerint ugyancsak a GDP arányában 18 százalékra rúg a feketegazdaságban keletkezett rejtett jövedelem. Forrása idehaza elsősorban csempészet és a jövedéki adó eltitkolása, az áfacsalás, a feketefoglalkoztatás, a (szoftver-) termékhamisítás és a fogyasztóvédelmi jogszabályok megsértése (kormány, 2007). A Közel-Keletre ilyen becslést adni szinte lehetetlen.

Jobban megfogható a jelenség a munkaerő-felhasználás felől közelítve. A MENA-országokban a mezőgazdaságon kívüli szektorokat vizsgálva a teljes munkaerő 48–55 százaléka (Robalino, 2005), Latin-Amerikában 51 százaléka, a Dél-Afrikai Köztársaság nélkül mérve pedig a Szub-szaharai Afrikában 78 százaléka illegálisan dolgozik (WIEGO, 2002). Az arab világról Jordániában készített tanulmány (Saleh, 2008) szerint a MENA-országokban a feketegazdaság működésének és viszonylag jelentős arányának két alapvető oka van. Az egyik ok az, hogy a családi vállalkozásnak történeti hagyománya van. Mind a szolgáltatások, mind a kereskedelem, mind a kisipari termelés jelentős része a családtagok által közösen, általában bejelentetlenül működtetett kisvállalkozásokban realizálódik. További ingoványos terület a nők hivatalos munkavállalásának lehetősége vagy korlátozása is, ami országról országra változik. A másik ok az, hogy a munkajogi szabályozás is illeszkedik a kialakult hagyományokhoz, azaz a legtöbb arab országban a belföldi szolgáltató szektor, a családi kisvállalkozások és a mezőgazdasági termelésben résztvevők eleve nem is esnek a munkaügyi jogszabályok hatálya alá. Azaz ezeknek az embereknek nem jár társadalombiztosítási szolgáltatás, nem jár nyugdíj, nem jogosultak szabadságra stb.

A felhasznált munkaerő nagysága felől vizsgálva a kérdést tehát azt látjuk, hogy a fejlődő országokban a rendelkezésre álló munkaerő jelentős része az informális szektorban dolgozik.

A MENA-országok gazdaságai ráadásul rendkívül heterogének. Vannak köztük piaci reformokkal operáló, „polgárosodó” államok, mint Jordánia vagy Libanon, külön csoportot képeznek az egyelőre olajban, földgázban gazdag királyságok, emirátusok. Vannak köztük komolyabb további nyersanyagforrásokkal rendelkező „puskaporos hordók”, mint a vizsgálatból némileg kilógó, perzsa lakosságú Irán vagy akár Irak, a régóta „puha” diktatúrával irányított államok, mint a turisztikailag népszerű Tunézia vagy Egyiptom, s vannak szervezett katonai hatalmak, mint például Líbia. Az államberendezkedéstől függően eltérő így aztán a magánszektor és a közsféra szerepe, ereje is a gazdaságban. Ennek az elemzésnek a középpontjában mégis vannak olyan közös jellemzők, amelyek a jövőbeni figyelmeztetésekre, általános következtetésekre lehetőséget biztosíthatnak.

A munkaerő-piaci jelenségekhez kapcsolódó további folyamatokról, demográfiai összefüggésben a későbbiekben lesz szó.

SPECIÁLIS TÁRSADALMI TÉNYEZŐK, FÓKUSZBAN A NŐK HELYZETÉVEL

A nők társadalmi helyzete külön figyelmet érdemel. Világszerte egyértelmű demográfiai trend az, hogy a nők tovább élnek, mint a férfiak. A jelenlegi idősebb generációkban ez a jelenség különösen élesen jelentkezik. Világszerte a 75 év felettiek kétharmada nő (ENSZ, 2006). Az arab országokban az idősekről való gondoskodás jellemzően családi kötelekekre épül, az állami ellátórendszerek egyelőre kevésbé készültek fel az időskorúak, különösen az időskorú nők ellátására. A nők társadalmi izolálódásának egyik tényezője a több évtizedre visszavezethető szándékos tudatlanságban tartásuk – a nők oktatásból történő kizárása, illetve az, hogy a munkavállalásuk ugyancsak számos arab országban akadályokba ütközik.

Az ENSZ adatai szerint (ENSZ, 2006) e patriarchális világban az iskolázott nők aránya mindössze 71 százalékos az írástudó férfiakhoz mérten. Ez rendkívül alacsony arány, hiszen sem Közép-Európában, sem az elmaradottabb FÁK-országokban, sőt a latin-amerikai és karibi térségben sem tapasztalható ma már hátrány a nők iskolázottsága tekintetében. Az arab világban viszont alig magasabb az írástudó nők aránya a legkevésbé fejlett országok² (70 százalék) és Dél-Ázsia (65 százalék) értékeinél.

Annak ellenére, hogy a nemzetközi szervezetek nagy összegeket költenek programjaikban az oktatás hiánya miatt hátrányos helyzetű nők pozíciójának javítására – sőt a jelentések arról számolnak be, hogy az oktatásban részt vevő fiatal lányok rendre jobb képességekről adnak számot, mint fiú társaik – az iskolázottságuk ellenére további akadályokba ütköznek a munkaerőpiacra történő kilépésük.

Jól jellemzi ezt a helyzetet a 15–64 éves nők gazdasági aktivitási rátája (ENSZ, 2006), amelynek terén az arab országok rendkívüli lemaradást mutatnak. A nők gazdasági aktivitása mind saját nemük körében, mind a férfiak megfigyelhető korcsoportjának aktivitásához mérten kirívóan alacsony. Az aktív korú női lakosságának mindössze 33 százaléka gazdaságilag aktív. A férfiak aktivitási rátáját 100 százaléknak véve 58 százalékos a lemaradásuk, azaz az arab világban a nők gazdasági aktivitása kevesebb, mint a fele a férfiakénak (akik gazdasági aktivitása ugyancsak eleve nagyon alacsony). Összehasonlításképpen: Közép- és Kelet-Európában a 15–64 év közötti nők 57 százaléka gazdaságilag aktív és a hasonló korú gazdaságilag aktív férfinepességhez képest is jóval kisebb, mindössze 19 százalék a hátrányuk. Mivel a nők többsége „hivatalosan” nem is tud belépni az arab országokban a munkaerőpiacra, értelemszerűen nem tudnak előre gondoskodni megtakarításokról időskorukra sem. Ezzel tovább növekszik a függőségük az aktív kereső családtagoktól.

Szemléletes további példája a nők megítélésének az özvegyesség is. A fegyveres konfliktusok által érintett arab országokban például 1996-ban az özvegyek 84 százaléka nő volt (ENSZ, 2007b). A legtöbb arab kultúrában az újrarázasodás a férfiak kiváltsága, azaz a nők gyakorlatilag megbélyegződnek, ha újra férjhez kívánnak menni. Mindezek a tényezők rendkívül hátrányos helyzetbe hozzák őket. Az elérhető életkor növekedésével ugyanakkor ezek a nők még hosszabb időre izolálódnak saját társadalmukon belül.

NÉHÁNY LÉNYEGES, KÖZÖS DEMOGRÁFIAI KOCKÁZAT ÉS AZOK MUNKAERŐ-PIACI HATÁSA

A MENA-országok egyik legfontosabb közös jellemzője a fiatal generációk dominanciája a társadalom korcsoportjai között. A csökkenő, de európai szinthez mérten így is magas termékenységi rátákkal párhuzamosan a csecsemőhalálozás arányának csökkenése, valamint a növekvő születéskor várható élettartam, a női munkaerő szerény, ám mégis növekvő mértékű megjelenése a munkaerőpiacon és más tényezők a jelenlegi korösszetételből kiindulva összességükben 25–40 éven belül drámai változásokat fognak eredményezni ezekben az országokban (ESCWA, IUSSP).

Az ötvenes évek végétől kezdődően demográfiai változások indultak el az arab világban. A halálozási ráták csökkenni kezdtek, az életkilátások javultak, az orvosi ellátás színvonala jelentősen emelkedett.

A Világbank által publikált fejlettségi mutatószámok (World Bank, World Development Indicators) adatbázisa hivatalosan arról tanúskodik, hogy a csecsemőhalálozás is jelentősen javult a térségben. 1960 és 2010 között az adatok szerint az 1000 élve születésre jutó száz-százötven, esetenként kétszáz feletti (!) csecsemőhalálozás (Egyiptom és Jemen) mindössze átlagosan 15–20 köré rendeződött. Bár ezeknek a

statisztikai adatoknak a valóság alapját Egyiptom, Szaúd-Arábia és Tunézia esetében korábbi jordániai kutatások megkérdőjelezzik (Saleh, 2008), az bizonyosan megállapítható, hogy a térségben a csecsemőhalálozás az egészségügyi ellátórendszer javulásával az utóbbi négy évtizedben átlagosan a negyedére, ötödére csökkenthetett.

A termékenységi ráták ezzel nem párhuzamosan, hanem valamivel később, csak a nyolcvanas évek végén kezdtek csökkenni és kevésbé jelentős mértékben. Az arab világban az egy termékeny korú nőre jutó születések száma ma is a világátlag felett marad. Azaz miközben nagyságrendekkel több megszülető gyermek marad életben, a születésszám a hatvanas években mért 6–7 körüliről mára a felére, átlagosan 3 körülire csökkent – ám ez továbbra is fiatalon tartotta a vizsgált országok népességösszetételét.

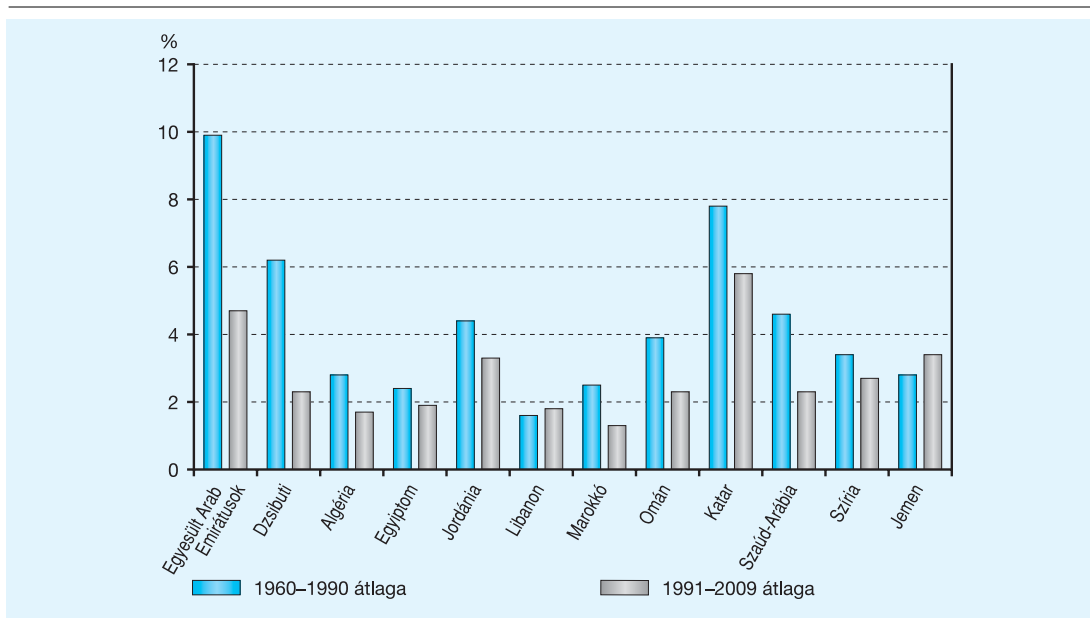
A születéskor várható átlagos élettartam növekedése is jelentős javulást hozott ezekben az országokban, amelynek eredményeképpen az

arab országok társadalmának életkilátásai a világ többi részéhez mérten is elismerésre méltó arányban emelkedtek. A férfiak esetében 25 esztendő alatt 58-ról 68 évre, a nők esetében 62-ről 72 évre növekedett a várható élettartam, azaz a nyolcvanas években az EU átlagához mért 15–20 esztendő hátrányukat sikerült 10–13 életév-elmaradásra csökkenteni. A prognózisok pedig a férfiaknál 75, a nőknél pedig 80 évre teszik az arab világban születéskor várható élettartamot a következő 35–40 éven belül.

Összességében az arab országok népessége tehát tartósan növekszik. A hatvanas–nyolcvanas évekhez mérten ugyan kisebb mértékben, de a növekedés a huszonegyedik század fordulóján is folytatódik. (Lásd 2. ábra) A korábbi, akár 6–8 százalékos éves népességbővülési ütem átlagosan 2–3 százalékra állt be, ám az tartósan megmaradt. Sok arab országban negyven éve gyakorlatilag egyforma mértékben növekszik a népesség. A lassulás az Egyesült Arab Emírátságokban, Katarban, Kuvaitban és Dzsibutiban volt a legnagyobb mértékű, ám így

2. ábra

A MENA-ORSZÁGOK ÉVENKÉNTI NÉPESSÉGNÖVEKEDÉSI ÜTEME 1960–2009 KÖZÖTT

Forrás: World Bank, World Development Indicators, 2011 és saját számítás

is bőven a pozitív tartományban maradt. A 2015–2025 közötti időszakban ez a növekedési ütem még várhatóan valamelyest csökkeneni fog, évente 1,5 százalékos körüli átlagértékre (Robalino, 2005).

A következő 3. ábrából az állapítható meg, hogy a népességben belül egyrészt tartósan egyenlő mértékben növekedni fog a munkaképesse váló korcsoport nagysága, miközben 2020 után hirtelen növekedni fog a 65 év feletti korcsoport nagysága.

Az ENSZ (ENSZ, 2007b) 2007. évi modelljének ábrája (lásd 3. ábra) alapján megállapítható, hogy jelenleg az arab országok népessége 55 százaléknak életkora 25 év alatti, s ez az arány 2050-re körülbelül 20 százalékponttal fog csökkenni. Ugyanezen időszak alatt a 25–64 éves korosztály aránya 42-ről 51 százalékra emelkedik, 2020 után pedig a 65 év feletti aránya drámai mértékben megnövekszik, a jelenlegi 5 százalékról 12 százalékra, azaz több mint kétszeresére! Az ENSZ a modellhez a korábbiakban említett, csökkenő, de az európai

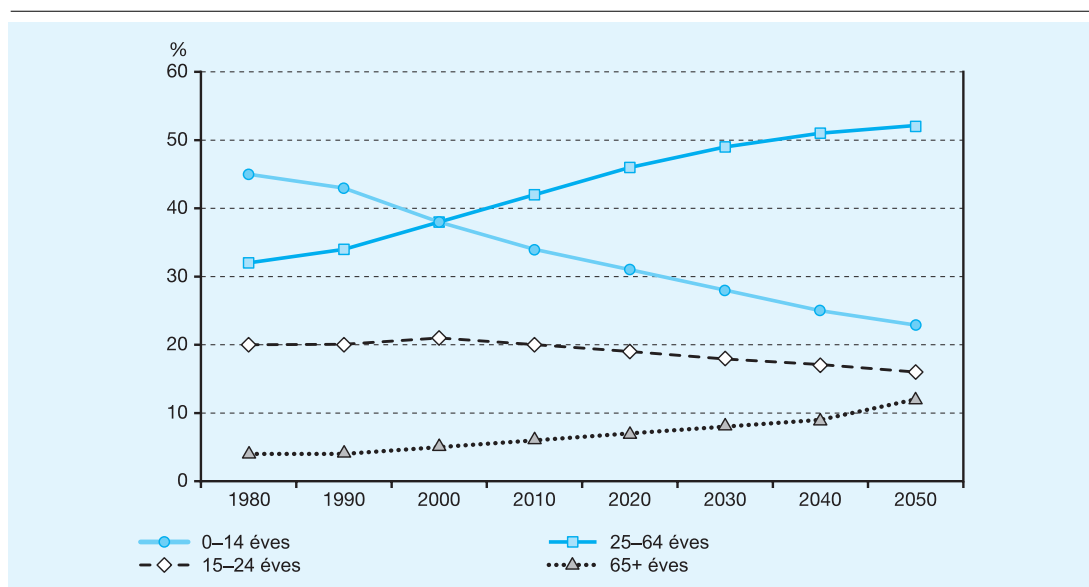
szint felett maradó termékenységi rátákkal és népességnövekedési mértékkel számolt.

Mindezekből adódóan az időskori függőségi ráták jelentős növekedését prognosztizálják (ENSZ, 2007a, 2007b), azaz a 65 éves és az afeletti korúak aránya jelentősen emelkedni fog a 15–64 éves korosztályhoz képest. A legdöbbenetesebb változások az olajmirátusokban várhatók. Kuvait, Bahrein, az Egyesült Arab Emírátságok és Katar esetében ez azt jelenti, hogy az időskori függőségi ráta 4–6 százalékról a tízszeresére, 44–48 százalékra növekszik 50 év alatt. A változás a kelet-afrikai arab államokat, valamint Jement és Palesztinát kevésbé fogja érinteni. Ezeket a változásokat mutatja a 4. ábra.

A munkaerőpiacra gyakorolt hatás legfontosabb kérdése ezen körülmények között az lesz, vajon teremtődik-e hozzávetőleg 50 millió embernek megfelelő mennyiségű legális munkahely az arab világban 2015–2020-ig, a mostani fiatal generáció munkaerejének felszívására. (Itt ismét utalnom kell a korábban taglalt informális gazdaság témakörére). Azonban, még ha

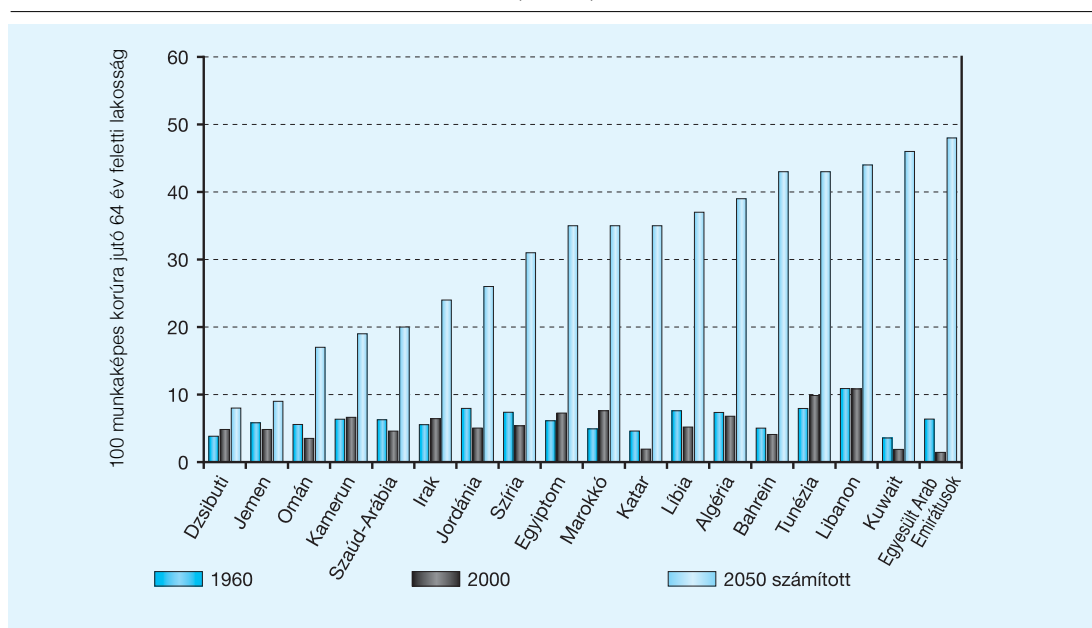
3. ábra

KORCSOPORTOK NÉPESÉGEN BELÜLI ARÁNYÁNAK EXTRAPOLÁLT VÁLTOZÁSA A MENA-ORSZÁGOKBAN

Forrás: ENSZ, 2007b

AZ IDŐSKORI FÜGGŐSÉGI RÁTÁK EXTRAPOLÁLT VÁLTOZÁSA 2000–2050 KÖZÖTT
(százalék)

Forrás: ENSZ, 2007b

kedvező körülmények között lesz is elegendő hivatalosan létesített munkahely, kérdés marad, hogy a jelenleg magas implicit megtérülési rátát (lásd később) kínáló nyugdíjrendszerek hogyan maradnak fenntarthatók. Elvileg ugyanis, ha a munkaerőpiacnak sikerülne felszívnia ezt a tömeget és a bővülés folyamatosan fennmaradna, a nyugdíjrendszerek képesek lehetnének akár a jelenlegi magas megtérülési rátát is továbbgörgetni a következő generációra és nem kellene például jövedelemlafont vagy más korlátozókat bevezetniük. Ennek azonban igen kicsi az esélye, mivel a magánszektor valószínűleg nem lesz képes megfelelő beruházásokat és fejlesztéseket indukálni egy ekkora bővüléshez, a közszférában pedig ilyen mennyiségű munkaerő nem fog tudni elhelyezkedni. Hiába 5 százalék körüli a MENA-országok gazdaságainak éves bővülése, ez a fejlődés nem jelenik meg új munkahelyek képében. Az egyes arab országok között ezen a területen persze rendkívüli nagy eltérések vannak, főleg az állami vállalatok szá-

mossága és mérete kapcsán. Azonban az már most is riasztó, hogy – a foglalkoztatottságra egyébként is másképpen tekintő olajemirátusokat nem figyelve – a nem olajnagy hatalom államokban a munkanélküliségi ráta már az elmúlt években is hivatalosan 15–30 százalék között volt (Aluwaisheg, 2004), az ILO pedig a 25 év alattiak munkanélküliségi rátáját egyenesen 40 százalék környékére jósolta idén a térségben (ANSAMed, 2011).

A NYUGDÍJRENDSZEREK BELSŐ FENNTARTHATÓSÁGI KOCKÁZATA

A viszonylag nagy lefedettséget biztosító európai (Galasso, 2007; Botos, 2009) és amerikai nyugdíjrendszerekhez képest az arab országokban – néhány kivételtől eltekintve, ahol a közszféra dominál – átlagosan a munkaképes korú lakosságnak mindössze 25–30 százaléka részesülhet nyugdíjban (SSA/ISSA, 2009). Az egyes

országok nyugdíjrendszerei igen fiatalok, leg- régebben Irakban létesítettek állami nyugdíj- rendszert a térségben, 1950-ben. Egyes államok csak 10–15 éves felhalmozási periódus után, a nyolcvanas években kezdtek nyugdíjat kifizetni a biztosítottaknak, felmenő rendszerben.

Számos egyedi jelenséggel is van dolgunk. Az olajmirátusok például közismerten bőkezű állampolgári juttatásokat adnak (férfiaknak), ugyanakkor nincs a magánszektorra kötelező nyugdíjrendszer, ráadásul az emirátusok nagy- számú külföldi munkavállalójára a nemzeti nyugdíjszabályokat nem terjesztették ki. Érde- kes megfigyelni a bevándorló munkaerőre tá- maszkodás mértékét a 5. ábrán, ami Kuvait, Ka- tar és az Egyesült Arab Emirátusok esetében a többi ország között is megdöbbentően magas.

A munkahelyteremtés komoly igénye egyre inkább arra fogja szorítani a legfejlettebb arab országokat, hogy módosítsanak az állampolgára- iknak nyújtott alanyi jogú juttatásokon. Egyre többen lesznek kénytelenek mégis munkát vál-

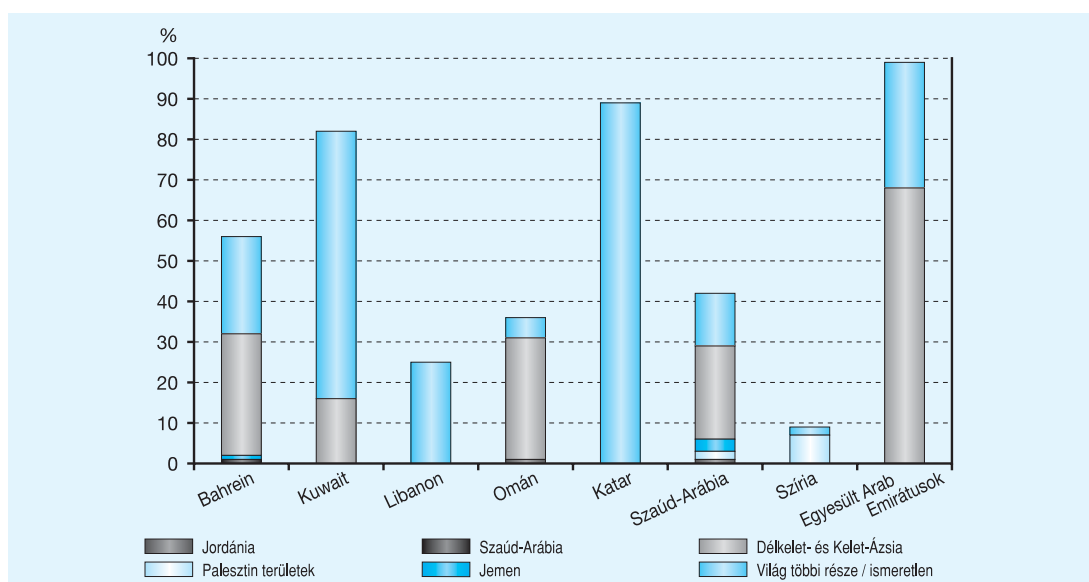
lalni és ez nagy mértékben hatással lesz a jelen- leg munkaerőt kölcsönző szomszédos vagy tá- volabbi országok munkaerőpiacára is. Továbbra is kérdés marad, hogy ezt hogyan dolgozzák fel az eddigi életvitelhez képest a helyi lakosok és vajon teremődnek-e új munkahelyek.

Míg a családi gondoskodás az iszlám vallás egyik sarokpontja – s a nők gazdasági részvéte- le alacsony –, az időskori gondoskodás, elő- takarékoság különösen nagy kihívás a számuk- ra. A komolyabb hadsereggel rendelkező MENA-országoknál (például Líbia, gázai öve- zet vagy a perzsa Irán) külön nyugdíjrendszer működik erre a szektorra, kedvezőbb nyugdíj- ba vonulási feltételek alkalmazása mellett (lásd például Country Profile: Iran). Ennek politikai célzata természetesen világos és hívogatóvá te- szti a katonaságot a munkavállalónak. A köz- szolgálati dolgozókra és állami vállalatok alkal- mazottaira mindenütt kialakult a nyugdíjrend- szer, a magánszférára azonban már nem. Ön- kéntes alapon is csak a MENA-országok kisebb

5. ábra

BEVÁNDORLÓ MUNKAERŐ ARÁNYA A CÉLORSZÁG TELJES, GAZDASÁGILAG AKTÍV NÉPESSÉGÉN BELÜL

(százalék)

Forrás: UNDP, saját gyűjtés

részében lehetséges a magánalkalmazottak nyugdíjrendszerbe történő csatlakozása.

Ha azonban valaki már bekerült a nyugdíjrendszerbe, jellemzően jó kilátásokkal várhatja inaktív éveit. A rendszerek ráadásul jelenleg önfinanszírozók, azaz sehol sem szükséges az állami költségvetésből pótlólagos forrásokat bevonni: a befizető generáció által teremtett eszközök szufficitet is termelve fedezik a kiadásokat (Rutkowski, 2007).

A garantált minimumnyugdíj mértéke az átlagbér 35–70 százaléka, a nyugdíjszámítás alapjául szolgáló jövedelemp plafon pedig a legtöbb állam nyugdíjrendszerében nincs, azaz a kiemelkedő jövedelműek nyugdíja is szinte teljes mértékben lineárisan igazodik az általuk fizetett magasabb összegű nyugdíjjárulékhoz (erről lásd később).

Az első fontos fenntarthatósági kérdés a nyugdíjak bruttó relatív értéke a nyugdíjba vonulás előtti jövedelemhez mérten (jövedelemhelyettesítési ráta). A következő, 6. ábrán a Világbank felmérése alapján azt látjuk, hogy a MENA-

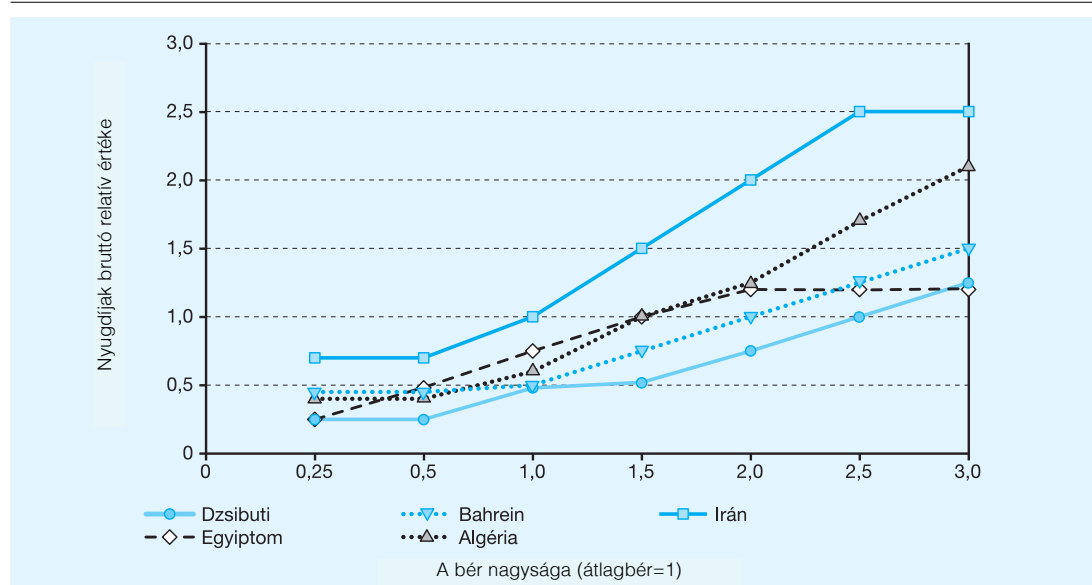
országokban a nyugdíjak bruttó relatív értéke az átlagbér esetén annak 50–100 százaléka (Irán kivételesen magas nyugdíjakat fizet), de magasabb nyugdíjba vonulás előtti jövedelem esetén is kedvezően követi a megállapítás alapjául szolgáló jövedelem nagyságát (kivéve Egyiptom).

Kifejezetten jó szolgáltatást nyújt Jemen, Líbia és az átlagbér kétszereséig Marokkó is a nyugdíjba vonulói számára (lásd 7. ábra).

Mindezek mellett a nyugdíjkasszába fizetett járulék implicit megtérülési rátája igen magas a legtöbb államban, azaz kifejezetten jó befektetés is jelenleg nyugdíjjárulékot fizetni. Ezt azonban hosszabb távon csak a hivatalosan bejelentett munkaerő biztos expanziója mellett lehetne fenntartani, amire pillanatnyilag kevés esély mutatkozik. Így viszont szembesülni fognak a rendszerek azzal a problémával, hogy a most belépők még megfinanszírozzák a jó befektetés eredményét a most nyugdíjba vonulóknak, azonban mire ők maguk nyugdíjasokká válnának, nem lesz megfelelő fedezete a hasonlóan ígéretesnek tűnő nyugdíjbefektetésüknek.

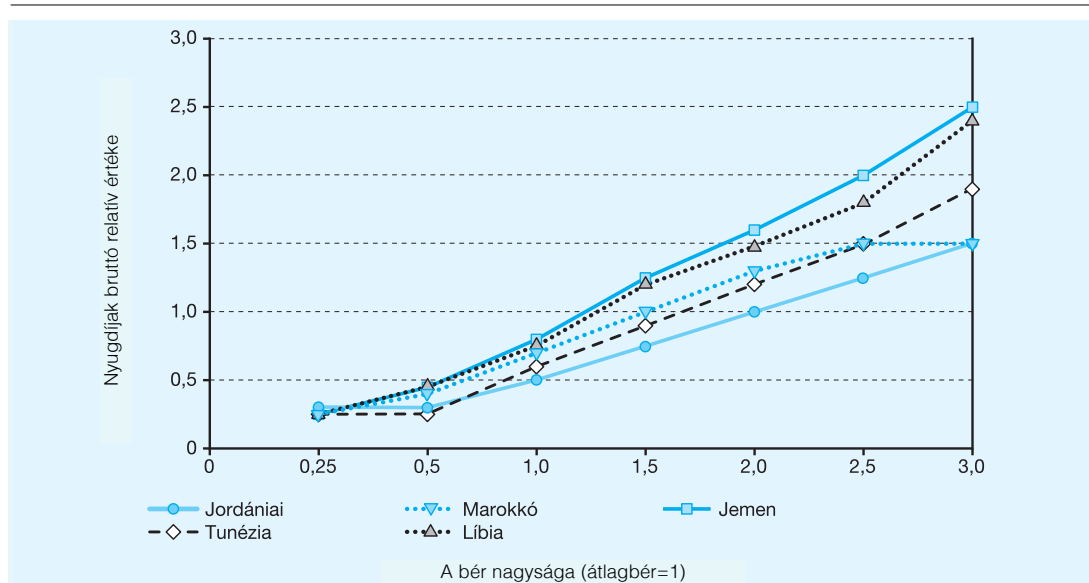
6. ábra

NYUGDÍJAK BRUTTÓ RELATÍV ÉRTÉKE AZ ÁTLAGBÉR VÁLTOZÁSA ARÁNYÁBAN EGYES MENA-ORSZÁGOKBAN (1)

Forrás: Rutkowski, 2007

**NYUGDÍJAK BRUTTÓ RELATÍV ÉRTÉKE AZ ÁTLAGBÉR VÁLTOZÁSA ARÁNYÁBAN
EGYES MENA-ORSZÁGOKBAN (2)**

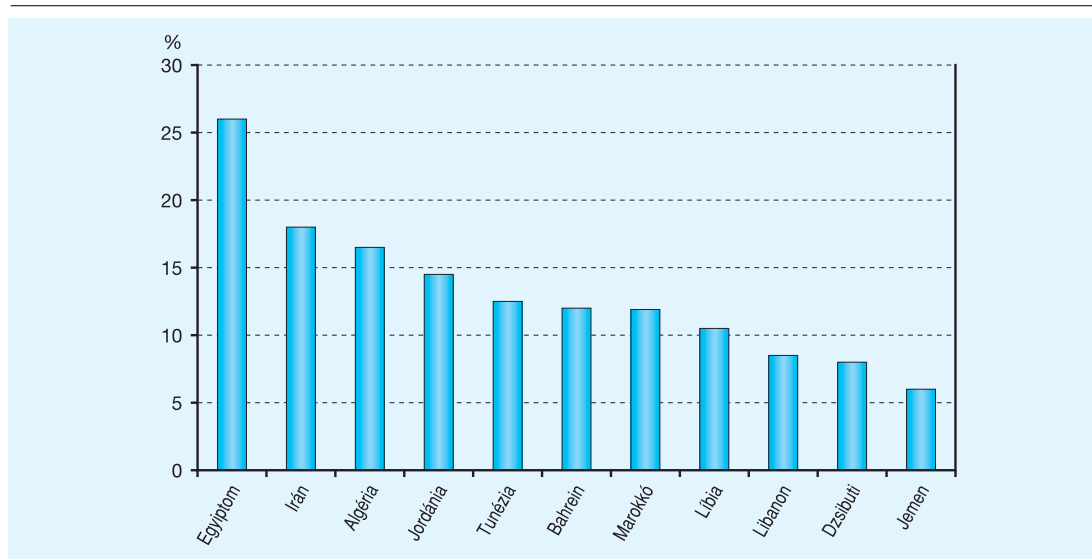
Forrás: Rutkowski, 2007

A tudományos vélekedés szerint (Robalino, 2005; Rutkowski, 2007) a gazdaság ideális növekedésével párhuzamosan 3 százalékos körüli belső megtérülési rátával lehetne hosszú távon fenntartható rendszert működtetni, miközben a vizsgálható nyugdíjrendszerek túlnyomó többsége 5–6 százalékos körüli belső megtérülési rátát produkál. Elsősorban a katonai szolgálathoz kötődő állami nyugdíjrendszerek (Libanon, gázai övezet, Marokkó, Bahrein) pedig olyan belső megtérülési rátákat kínálnak befizetőik számára, mintha pénzüket évi 9–12 százalékos kamatra kereskedelmi bankban helyeznék el. Utóbbiak világos politikai célzata egyértelmű, és természetesen minden morbid jelleget nélkülözve felmerül a kérdés: ezek a nyugdíjbefizetők vajon milyen arányban érik meg a nyugdíjas kort?

A nyugdíjjárulékok százalékos mértéke tekintetében Egyiptom érdemel különösebb figyelmet, ahol a járulék magas összege és a nyugdíjak bruttó relatív értéke (lásd 8. ábra) között felfedezhető diszkrepancia további belső problémákra utalhat.

A nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló jövedelem a legtöbb modern nyugdíjrendszerben progresszív módon, sávosan változó arányban kerül beszámításra a nyugdíjkalkulációban, azaz minél magasabb valakinek a nyugdíjba vonulás előtt a jövedelme, bizonyos határok felett annál kisebb arányban számít bele a kalkulációba az adott jövedelemsáv. Ezzel szemben a MENA-országokban legfeljebb jövedelemplafon van megállapítva (az sok esetben magas), miközben progresszív sávok kizárásra nem kerülnek ezek a magas jövedelmek a rendszerből. Ez persze a befizetések oldalán egyelőre pozitív hatást fejt ki, hiszen most többet kap a nyugdíjkassza, azonban majdan jóval többet is kell kifizetnie ezeknek a magas jövedelem mellett nyugdíjba vonulóknak. Mindez azt eredményezi, hogy a nyugdíjrendszereknek rendkívül nagymértékű az implicit belső adóssága, vagyis a jelenlegi ígérete a jövőbeli kifizetésekre. 25, legfeljebb 35 éven belül az arab nyugdíjrendszerek implicit belső adóssága a jelenlegi 30-ról az országok

A NYUGDÍJJÁRULÉK MÉRTÉKE EGYES MENA-ORSZÁGOKBAN

Forrás: SSA / ISSA

GDP-jének 80–100 százalékára fog rúgni (!), azaz nagyobb lesz, mint a manapság jellemző államadóssági szintek (Robalino, 2005).

További rendszerszintű hibának tekinthető, hogy a nyugdíjrendszerek az arab országokban nem alkalmazzák a visszamenőleges jövedelemkiegyensúlyozást és átlagszámítást, azaz nem a múltbeli jövedelmek deflálásával, a teljes munkával töltött életútra (vagy annak legalábbis nagy részére) számított nyugdíj alapjául szolgáló jövedelmet használnak, hanem a nyugdíjba vonulást közvetlenül megelőző jövedelmet. Ez sok esetben unfair, és nyitva áll a visszaélés lehetősége is. Ha ugyanis nem az életút átlagos jövedelmét veszi alapul a rendszer, akkor némi manipulációval a munkával töltött hosszabb évtizedek alatt elegendő a minimális bejelentett bér- és járulékfizetés, majd a nyugdíj előtti utolsó időszakban egy – akár formális – rendkívüli mértékű béremelés a dolgozónak máris biztosítja a magas nyugdíj előnyeit, miközben befizetései ezt nem alapozták meg.

Ugyancsak rendszerhiba az alacsony nyugdíjkorhatár megállapítása, amelyről ma Európában a leghangosabb vita zajlik. Jelenleg a

MENA-országokban a nők 55, a férfiak 60 éves korukban bizonyosan el tudnak menni nyugdíjba, miközben a speciális szektorok számos kivételes lehetőséget kínálnak a korhatár további csökkentésére, akár 45 éves korban történő tömeges nyugdíjba vonulásra is.

A nyugdíjrendszerek menedzselése pedig drága és nem elég hatékony. A legtöbb esetben hiányos az infrastruktúra és magas az adminisztráció költsége. Az ENSZ adatai alapján a nyugdíjrendszerek ellátásokkal együtt számított teljes éves kiadási oldalából 5–10 százalékkal, egyes országokban (például Jemen) ennél jóval nagyobb arányban (50 százalék!) részesednek az adminisztrációs költségek. Az éves nyugdíjjárulék-befizetések arányában ugyancsak 5–10 százalék között mérhető a különböző arab országokban a rendszerek adminisztrációs költsége. Külön tanulmányt érdemelne a befektetések sikerességének vizsgálata is, amelyre jelen cikk kereteiben nem vállalkoztam. Egyelőre ebben a témában érdemes annyit megjegyezni, hogy az arab nyugdíjkasszák befektetési pozícióit is drámai mértékben gyengítette az elmúlt években kifejlődött pénzügyi válság.

ÖSSZEFOGLALÁS, AJÁNLÁSOK

Tömören összegezve: a MENA-országok nyugdíjrendszerei négy irányból néznek szembe kihívásokkal. Alacsony szolgálati idő mellett relatíve fiatalon nyugdíjba engedik a munkaképes társadalomnak azon (kisebb) részét, amelynek lefedettsége biztosított. Tartalékaik, pénzügyi teljesítményük jelenleg megfelelő, azonban a várható társadalmi hatások már nem festenek ilyen problémamentes képet a rendszerek jövőjéről, és mindig fennállhat újabb nemzetközi válságok magával sodró negatív hatása is. A fenntarthatóság súlyos sérüléseket szenved, és érdekes módon nem kizárólag a várható demográfiai folyamatok hatása miatt, sokkal inkább a rosszul felépített rendszerek alapvető hibái fogják – a taglalt demográfiai folyamatok erős hatása mellett – a fenntarthatatlanságba taszítani a MENA-országok nyugdíjellátását.

Időszerű lenne tehát hosszú távú reformprogramokba kezdeni ezekben az államokban, mielőtt a bedőlés és a társadalmi katasztrófa elháríthatatlan lesz. Ezeknek az intézkedéseknek alapvetően a következő irányokba kell mutatniuk.

- ▶ A munkaképes, illetve munkát végző társadalom minél szélesebb rétegeit járulékfizetővé kell tenni.
- ▶ Kötelező, széles körű szolidaritásra alapuló nyugdíjjárulék-rendszert kell életbe léptetni.
- ▶ Meg kell próbálni az illegális foglalkozta-

tást visszaszorítani és legális munkahelyek nagy tömegét megteremteni.

▶ A dolgozók számára olyan nyugdíjjárulék-mértéket kell megállapítani, amelyet meg tudnak fizetni.

▶ Ezzel összefüggésben viszont csak olyan mértékű nyugdíjak ígérését szabad vállalni, amely betartható, ezért alapvető politikai döntéseket kell hozni egy kiterjesztett nyugdíjrendszer funkciójának filozófiai alapjairól (minimumellátás, átlagos, azaz az élet színvonalát közel fenntartani képes ellátás, progresszív vagy egyenletes összegű legyen stb.)

▶ A befolyt pénz újraelosztásának transzparensnek kell lennie, a nagyobb jövedelműeknek több áldozatot kell hozniuk a kisebb jövedelműek nyugdíjfinanszírozása érdekében (ami ismét társadalomfilozófiai kérdéseket vet fel), és ezzel egyidejűleg meg kell teremteni a fair összhangot befizetés és szolgáltatás között.

▶ Olyan parametrikus szabályozásra van szükség, amely a rendszerek pénzügyi fenntarthatóságát egyszerű matematikai szempontokból is megerősíti (például a nyugdíjkorhatár emelése).

▶ A nők helyzetére kiemelten figyelni kell, így célszerű alacsonyabb nyugdíjkorhatárt megállapítani, több hozzájárulási kötelezettséget kell kérni a többnejű férfiaktól, kezelni kell az elvált és újra nem házasodó nők helyzetét időskorukban, valamint a jelenlegi hiányosságokat fel kell számolni a gyermeknevelési támogatások terén.

JEGYZETEK

¹ MENA: Middle East and North African Arab Countries (OECD) – közel-keleti és észak-afrikai arab országok: Mauritánia, nyugat-szaharai terület, Marokkó, Algéria, Tunézia, Líbia, Egyiptom, Izrael, Libanon, palesztin-területek, Szíria, Jordánia, Irak, Kuvait, Szaúd-Arábia, Jemen, Bahrein, Katar, Omán, Egyesült Arab Emírátsok; egyes kiterjesz-

tó értelmezések Dzsibutit és a perzsa Iránt is ide-sorolják.

² Az ENSZ besorolása szerint ebbe a kategóriába 33 afrikai, 14 ázsiai és 1 karibi ország tartozik. Például Kongó, Lesotho, Benin, Sierra Leone, Afganisztán, Banglades, Laosz vagy Haiti.

IRODALOM

- ALUWAISHEG, A. A. A. H. (2004): The Need for Integration in the Arab World and the Challenges of Globalization: The GCC Experience. kézirat, 15th Crans Montana Forum, június, <http://www.ansamed.info/en/news/ME.XEF68151.html>
- BOTOS K. (szerk.) (2009): Idősödés és globalizáció. *Zagora2000 Kft.*, Budapest
- CASTELLS, M. – PORTES, A. (1989): World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. In: Alejandro Portes, Manuel Castells and Lauren A., Benton, Eds., *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Advanced Developed Countries*. Baltimore: *Johns Hopkins University Press*
- GALASSO, V. (2006): *The Political Future of Social Security in Aging Societies*. The MIT Press
- NOLAND-PACK (2007): The Arab Economies in a Changing World – Peterson Institute [http:// books.google.hu/books?id=FzywCP6o0DkC&dq=arab+economies+changing+world&printsec=frontcover&source=bn&hl=hu&ei=2ClOSt2RJNmOsAbqx8nLCA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4](http://books.google.hu/books?id=FzywCP6o0DkC&dq=arab+economies+changing+world&printsec=frontcover&source=bn&hl=hu&ei=2ClOSt2RJNmOsAbqx8nLCA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4)
- ROBALINO, D. A. (2005): Pensions in the Middle East and North Africa – World Bank 2005, <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/10448/>
- RUTKOWSKI, M. (2007): MENA Pension Systems and Pension System Objectives, konferencia-előadás (kézirat), Limassol, december
- SALEH, K. (2008): Informal Sector in Jordan and other MENA countries, kézirat, Department of Statistics, Jordánia
- SCHNEIDER, FR. (2002): Size and Measurement of the Informal Economy in 110 countries around the world, Canberra http://rru.worldbank.org/Documents/PapersLinks/informal_economy.pdf
- Abu Dhabi emirátus 2000. évi 2. törvénye a nyugdíjrendszerről, <http://www.pension.gov.ae/PensionsLaw/default.aspx>
- Arab Countries have highest unemployment rate in the world, 26 January 2011, ANSAmed, <http://www.ansamed.info/en/news/ME.XEF68151.html>
- Country Profile: Iran – U.S. Library of Congress, Federal Research Division, 2008, <http://memory.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>
- EN SZ 2006 – The Arab Human Development Report 2005 (UNDP 2006), <http://204.200.211.31/contents/file/ArabHumanDevelopRep2005En.pdf>
- EN SZ 2007a – Gender and Aging – EN SZ ESCWA Centre for Women, Libanon, 2007, http://www.escwa.un.org/divisions/ecw_editor/Download.asp?table_name=other&field_name=id&FileID=150
- EN SZ 2007b – Population ageing in Arab Countries, EN SZ Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), kézirat, New York
- ESCWA (2002) – The Arab Plan of Action on Ageing to the Year 2012, EN SZ ESCWA, Beirut <http://www.escwa.un.org/popin/docs/ArabPlanofActionAgeing2012Eng.pdf>
- ILO, 1972: Employment, Incomes and Equality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya. Geneva
- ILO, 1993: Report of the Fifteenth International Conference of Labour Statisticians, Geneva, 19–28 January. Doc. ICLS/15/D.6 (rev.1), Geneva
- ILO, 2002: Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture. Geneva
- IUSSP – Population Aging in the Arab States – XXV. IUSSP 2005 konferencia munkaanyag kézirat, Tours, Franciaország
- Kormány – Veres János sajtónyilatkozata a fekete-gazdaságról, <http://www.magyarorszag.hu/hirkozpont/hirek/gazdasag/veres20070706.html>
- SSA/ISSA – Social Security Programs Throughout the World (2009): Asia and the Pacific 2008, United States Social Security Administration and International Social Security Association, Genf <http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2004-2005/asia/index.html>
- UNDP 2010 – Human Development Report 2010 – 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, EN SZ UNDP, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf
- WIEGO – Women in Informal Employment, Globalizing and Organizing, http://www.wiego.org/about_ie/causesszázalék20andszázalék20consequences.php